

Sídliště Komenského Náměstí v Litomyšli. Achillova pata urbanismu města?

Anna Šubrtová, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta,
Katedra dějin umění

Martina Koukalová, Archiv Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy

KLÍČOVÁ SLOVA

architektura – urbanismus – památková péče – asanace – panelové sídliště – Ivo Loos – Jindřich Malátek – Lubomír Reml – Ladislav Machoň – Josef Pleskot

KEY WORDS

architecture – urbanism – cultural heritage preservation – redevelopment – pre-fabricated housing estate – Ivo Loos – Jindřich Malátek – Lubomír Reml – Ladislav Machoň – Josef Pleskot

THE NEIGHBOURHOOD OF THE KOMENSKÝ'S SQUARE IN LITOMYŠL. AN ACHILLES' HEEL OF URBANISM OF THE TOWN?

The article gives an overview of an urbanistic transformation in the locality of Komenský's Square in Litomyšl, with the focus on the period of normalization, when a featureless housing estate was built there with concrete prefabricated blocks of flats even if the original project included houses of non-typical design which would complement the adjacent historical buildings. The article deals with the terrain transformations of the estate that are carried out within the regeneration of the Loučná river banks according to Josef Pleskot's Studio "AP Atelier".

Sídlíště Komenského Náměstí¹¹ (původně nazývané U Smutného mostu podle blízkého mostu, který odvádí automobilovou dopravu z centra města a jehož předchůdce původně vedl k popravišti) se dnes z hlediska urbanismu Litomyšle považuje za jednu z nejproblematictějších lokalit ve městě. Stavební dění v dané části tzv. Českého předměstí bezprostředně přiléhající k historickému centru, vymezené z jedné strany Havlíčkovou ulicí ústící přímo do náměstí a z druhé strany protékající říčkou Loučnou, na sebe strhávalo pozornost kritické veřejnosti už od počátku 20. století. Tehdy zde vyrostly dva novorenesanční „paláce“ velkoměstského měřítka problematické z hlediska památkové péče, totiž Smetanův dům od profesorů plzeňské průmyslové školy Jana Šuly, Viktorina Šulce a Josefa Velflíka (1903–1905) a Obecná a měšťanská škola dívčí od pražského architekta Dobroslava Hnídka (1905–1906). Terčem dodnes trvající kritiky se pak lokalita stala v sedmdesátých letech, kdy v sousedství těchto honosných historizujících budov (na místě nízké domovní zástavby) vzniklo sídlíště s až osmipatrovými panelovými domy.

Předkládaný text komplexně sleduje novodobý stavební vývoj v této městské části, determinovaný regulačním plánem z roku 1948 (Ladislav Machoň) a směrnými plány z let 1959 a 1967 (oba Lubomír Reml). Pojednává zároveň i o novodobých terénních úpravách, prováděných v rámci regenerace nábreží Loučné podle projektu Ateliéru AP Josefa Pleskota (2002) a věnuje pozornost uměleckým dílům osazovaným zde v průběhu 20. století.

1 | V úvodu zdůrazněme, že text rozlišuje Komenského Náměstí (název sídlíště) a Komenského náměstí (název náměstí před budovou dnešní Vyšší odborné školy pedagogické a Střední pedagogické školy).

Obr. 1 Původní zástavba tzv. Českého předměstí, stav k roku 1904 (před demolicí tzv. Panského mlýna s vodárenskou věží v pravé části snímku). Foto: SOka Svitavy se sídlem v Litomyšli, sbírka pohlednic Františka Páty

Obr. 2 Komenského náměstí v Litomyšli, urbanisticky neutěšená lokalita, po r. 1921. Foto: SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, sbírka pohlednic Františka Páty

STAVEBNÍ PROMĚNY LOKALITY PŘED ROKEM 1969

Až do počátku 20. století byla Litomyšl sevřená v úzkém údolí vymezeném z jedné strany zámeckým návrším s historicky a památkově cennými světskými a sakrálními stavbami, z druhé strany řekou Loučnou protékající pod úpatím osického kopce s velmi řídkou zástavbou. Veškerý „měšťanský“ život se odehrával na náměstí a v jeho bezprostředním okolí, což postupem času pochopitelně přestalo kapacitně vyhovovat. Nastala tak silná potřeba založení nové čtvrti a s tím související otázka, jakým směrem by se tato nová výstavba měla ubírat.

Jako finančně nejvýhodnější a vzhledem k rovinatému terénu také nej snadněji proveditelná se jevila právě lokalita kolem dnešního Komenského náměstí (tehdy Smetanova náměstí). Kolem roku 1900 ji z jižní strany lemoval historický objekt tzv. Panského mlýna (původem ze 14. století), ze západu pak umělecky i památkově hodnotný barokní letohrádek Karlov z 18. století. Kvůli plánované nové výstavbě se rozhodlo o asanaci obou historických objektů, což vzbudilo vlnu nevole u některých místních obyvatel, kteří si jich cenili jako nedílných součástí městského organismu a jeho panoramatu.

Tak zde začala už kolem roku 1907 vznikat první organizovaná památkově-ochranná skupina občanů v čele s gymnazijním profesorem Karlem Polesným (1880–1971) – snad první venkovská obdoba Klubu Za starou Prahu (založen roku 1900) bránící historický ráz města. Spolek nazvaný „Za zachování starobylého rázu Litomyšle“ zároveň apeloval na

nutnost uplatnění moderního, nikoliv historizujícího „napodobivého“ architektonického stylu pro novostavby. Terčem jeho kritiky byla zejména dívčí škola, jejíž „zastaralé“ novorenesanční pojetí nevhodně konkurvalo pernětejskému zámku, na něž formálně silně odkazovalo uplatněním shodných stupňovitých štítů i sgrafitového ornamentu.

V místním periodiku *Obzor litomyšlský*² své kritické stanovisko k této novostavbě neváhal zveřejnit také žák Jana Kotěry, pražský architekt Otakar Novotný (1880–1959), tou dobou umělecký poradce města a konzultant zdejšího okrašlovacího spolku. Stavba měla podle něj zcela nevhodné, spíše velkoměstské než maloměstské měřítko – jak co do půdorysu (zabírala takřka polovinu celého domovního bloku), tak do obrysu (kvůli nepřiměřeně mohutné věži). Novotný školu považoval za hlavní estetickou závadu města, pro jejíž nápravu okrašlovacímu spolku doporučil alespoň výsadbu rychle rostoucí zeleně, která by budovu zastínila.³

Brzy se tudíž ukázalo, že volba této městské části jako místa pro zbudování nové městské čtvrti, která by pojala toužené budovy veřejných institucí (škola, divadlo, sokolovna, činžovní domy atd.), nebyla šťastná. Ostatně dokládá to také konstatování litomyšlského rodáka, historika a později kontroverzního politika Zdeňka Nejedlého (1878–1962) už v roce 1936, když ve své knize *Litomyšl: Tisíc let života českého města* poznamenal, že „... to nebyl šťastný plán. Vznikl také jen tím, že na místo Karlova postaven Smetanův dům. Proto měly být k němu

2 | Svou stať „Plán architekta O. Novotného“ Novotný publikoval po částech ve čtyřech číslech *Obzoru litomyšlského* (č. 11–14, roč. 6, 1910).

3 | Více viz Anna Šubrtová, Iniciativy za zachování starobylého rázu Litomyšle před první světovou válkou, *Zprávy památkové péče* 75, 2015, č. 4, s. 378–384.

Obr. 3 Smetanův dům a „dívčí škola“ – honosné novorenesanční stavby v kontrastu s okolní zástavbou. Foto: SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, sbírka pohlednic Františka Páty

připojeny i další nové budovy a začato hned školou. Ale tím se městu nic neuvolnilo. I toto místo bylo sevřeno jako dosavadní Litomyšl, a k tomu ještě zcela neorganicky a rušivě se vklíňovalo v uzavřený, původní půdorys Litomyšle...^[4]

Před první světovou válkou (konkrétně mezi léty 1912 a 1914) proto dvojice pražských specialistů Jaroslav Pantoflíček (1875–1951) a Vladimír Zákřejs (1880–1948) vypracovala nový regulační plán, v němž jasně stanovili místa tří nových čtvrtí, vzdálených od historického centra. Každé z těchto čtvrtí autoři jasně určili povahu – výstavba rodinných (dělnických) domů, dvojdomů i řadovek se měla soustředit do čtvrtí Husovy a Fügnerovy na severním a jižním okraji města; Masarykova čtvrť na zmíněném osickém kopci pak byla naopak vybrána pro výstavbu veřejných budov, větších nájemních domů, ale i reprezentativních vil místních společenských elit, a měla tak tvořit důstojný protějšek zámeckému návrší.

Prostor Komenského náměstí od tohoto okamžiku zůstal rozestavěn. Dvěma honosným novorenesančním novostavbám tvořila protějšek nízká zástavba spíše venkovského charakteru. Snaha o alespoň částečnou regeneraci náměstí se projevila ještě na počátku dvacátých let (1920–1921), kdy se zde parkově upravilo veřejné prostranství před budovou dívčí školy. Do jeho středu byl umístěn vynikající nefigurativní pomník Jana Amose Komenského vyhotovený k příležitosti 250. výročí jeho úmrtí^[5] žáký místní řemeslnické školy podle návrhu Aloise Meteláka (1897–1980), rodáka z nedalekých Martinic a žáka Jože Plečnika, který tou dobou ve škole krátce pedagogicky působil a jenž je také autorem památníku českých bratří na nedalekém Růžovém paloučku.

Po druhé světové válce Pantoflíčkův a Zákřejsův plán nevyhovoval stávajícím potřebám města – Litomyšl se díky nárůstu automobilové dopravy v průběhu dvacátých let vymanila z dosavadní izolace způsobené špatným napojením na hlavní železniční trati a jakožto okresní město v meziválečné době čelila velkému přílivu venkovského obyvatelstva. S ním pochopitelně souvisela potřeba nové bytové výstavby a pracovních míst, která nepolevila ani po druhé světové válce vzdor tomu, že v důsledku poválečného úbytku obyvatelstva způsobeného osídlováním pohraničí Litomyšl opustilo až tisíc osob.^[6]

Vypracování nového regulačního plánu bylo svěřeno jinému žákovi Jana Kotěry, architektovi a urbanistovi Ladislavu Machoňovi (1888–1973), jenž tou dobou zpracovával projekty i pro nedalekou Poličku a Vysoké Mýto.^[7] Jeho návrh dokončený v roce 1948 vynikal hned v několika ohledech. Jednak v něm kladl velký důraz na památkové a přírodně-krajinářské aspekty urbanismu, jednak do příprav neváhal zapojit nejširší veřejnost (Machoň se místních občanů dotazoval, jak si představují budoucí růst města, a podněcoval je ke spoluúčasti na přípravách projektu, mimo jiné i formou veřejných přednášek, což je přístup pro výsledný účinek velmi přínosný a nakonec i inspirativní pro naši současnost).

4 | Zdeněk Nejedlý, *Litomyšl: Tisíc let života českého města*, Litomyšl 1934, s. 226.

5 | Roku 1943, kvůli protektorátnímu nařízení odevzdávat ušlechtilé kovy, musel být pomník demontován. Plášť naštěstí ušel roztavení a plastika se tak v roce 1967 mohla vrátit na své původní místo.

6 | SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, KR-29 (Kronika IX, 1946–1948), s. 8.

7 | Více k regulačnímu plánu Machoně viz Anna Šubrtová, Regulační plán Litomyšle Ladislava Machoně (1946–1948) aneb Kolektivní vize Nového Města, *Zprávy památkové péče* 76, 2016, č. 6, s. 603–609.

Námi sledované urbanisticky problematické lokality Ladislav Machoň navrhl řešení v podobě nové blokové zástavby, která by nahradila nízká neorganizovaná stavení a domy při severní straně Komenského náměstí a alespoň částečně by tak vyrovnala výškový rozdíl. Pro blokovou zástavbu Machoň určil i protější mírně svažité území (východně od Havlíčkovy ulice).

Navzdory nepopíratelným kvalitám Machoňova plánu se jím výstavba řídila jen krátce, neboť ji přerušil rok 1948 – významný milník v československých dějinách. Komunistický režim, totální převrácení majetkoprávních vztahů, vznik hospodářských plánů a snaha o „zprůmyslnění“ státu měly na činnosti související s architekturou a urbanismem výrazný dopad. Machoňův plán nemohl po všech stránkách předpokládat takovéto změny ve fungování města a společnosti a tedy nemohl pokrýt všechny požadavky sociální politiky nového režimu, jejímž hlavním úkolem v Litomyšli (podobně jako u řady dalších měst v republice) bylo zřízení většího průmyslového podniku a zajištění moderního bydlení s vysokým hygienickým standardem pro každou rodinu. Machoň sice v plánu určil jako potenciální staveniště pro „nějaký“ budoucí podnik pozemek u Nedošína a pro zaměstnaneckou bytovou výstavbu část území v Masarykově čtvrti. Když však Litomyšl v roce 1952 získala velkokapacitní podnik na výrobu skleněných vláken, sklovláknitých tkanin a izolačních rohoží Vertex, vyšlo záhy najevo, že se budoucí stavební rozvoj neobejde bez nového, velkorysejšího plánu. Prozatím se nicméně v Masarykově čtvrti podle Machoňova urbanistického návrhu podařilo realizovat alespoň první tři obytné dvojdomy stavěné podle typizovaných projektů Stavoprojektu řady „T“ (konkrétně se jednalo o typ T12/52), které daly základ budoucímu „starému sídlišti Vertex“, a vznikly také první návrhy na budovy továrny u Nedošína.⁸¹

Ačkoliv by se v danou chvíli jako nejvýhodnější jevílo zadání „pokračovacích“ urbanistických prací Ladislavu Machoňovi, projektem byl pověřen architekt-památkář Lubomír Reml ze Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO). Machoň byl totiž jako dlouholetý člen zednářské lóže a údajný podporovatel „spikleneckého centra“ Rudolfa Slánského v roce 1952 zatčen a odsouzen ke třem letům vězení. Rehabilitace se dočkal až po několika letech žádostí o obnovení soudního řízení v roce 1960.⁹¹

Projekční práce na novém směrném plánu Lubomír Reml dokončil v roce 1959. Dosavadní nízkou domovní zástavbu v lokalitě Komenského náměstí, která se ve většině nacházela v nedobré zdravotně- a hygienicky-technickém stavu kvůli vysoké hladině spodní vody, určil autor k demolici a navázal na Machoňův záměr vystavět na jejím místě blokové domy. Jako památkář však pochopitelně pamatoval na jedinečnost historického panoramatu Litomyšle a blokové objekty proto specifikoval jako maximálně dvoupodlažní, aby nebránily výhledu na dominanty zámeckého návrší (zámek, piaristický a proboštský kostel).

Ovšem už v roce 1964, tedy o pouhých pět let později, Reml dostal další zadání na vypracování nového směrného plánu. Jeho vznik si vynutily změny řešení dopravní sítě místních i dálkových tras, nová politicko-

8 | Projekt továrny zpracovávaly od roku 1949 Československé stavební závody, n. p., Podnik PA100, STAVOPROJEKT PRAHA, KAA 2015 Skupina Gočár (s architektem Jiřím Gočárem na projektu patrně spolupracovala Machoňova žena Augusta Machoňová-Müllerová).

9 | Martina Flekačová (Koukalová), *Meziválečná přestavba Klementina*, Praha 2015, nestránkováno.

Obr. 4 Lubomír Reml, *Směrný územní plán Litomyšle – detail řešení Komenského Náměstí, 1967*. Foto: SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond MěstNV, kart. 135-2

správní organizace, kdy se Litomyšl stala součástí okresu Svitavy (do roku 1960 měla sama statut okresního města), a nezbytná asanace a rekonstrukce historického jádra.¹⁰ Když Reml nový směrný plán v roce 1967 dokončil, mohl si asi jen stěží představit, jak bolestivě budou jeho některá urbanistická ustanovení – byť původně zamýšlená s nejlepším vědomím – v budoucnu necitlivě transformována.

Ve snaze odklonit narůstající automobilovou dopravu z historického náměstí totiž Reml navrhl přeložku státní silnice I/35, která by z Lán vedla skrz sady za Smetanovým domem a dále pak ubíhala víceméně rovnoběžně s dnešní třídou T. G. Masaryka a tokem Loučné. Ve své době šlo o rozhodnutí správné, neboť historickým domům na náměstí hustá automobilová doprava jediné škodila. Ovšem o několik let později (před realizací záměru v roce 1981) projekt prošel zásadními změnami a přeložka silnice byla nakonec rozšířena na čtyřproudý průtah (a z Lán přesunuta k Husově čtvrti, což si vynutilo částečnou asanaci barokního tzv. Perštýnského dvora). Tento zásah město nenávratně rozkrojil na dvě samostatné a navzájem špatně dostupné části – historické centrum a meziválečnou Masarykovu čtvrt. Destrukci přivodil rovněž litomyšlským historickým předměstím včetně Husovy a Fügnerovy čtvrti. Vznikl tím – Remlem původně jistě nepředpokládaný – problém, který město dodnes trápí.¹¹ Ve své době kompetentní úředníci nicméně na záměru zřízení čtyřproudého průtahu neviděli nic špatného, jak dokládá argumentace ředitele Okresní správy silnic Litomyšl Jaromíra Šterby:

10 | Lubomír Reml, *Směrný územní plán města Litomyšl. Průvodní zpráva, 1967* (uloženo v SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, zatím jako nezařazený přírůstek).

11 | V září 2015 se v Litomyšli konala tzv. *Letní škola architektury* na téma „Litomyšl bez průtahu“. Skupiny studentů pod vedením renomovaných soudobých architektů, pro ten okamžik lektorů (např. Svatopluk Sládeček, Jitka Rössová, Petr Hájek, Zdeněk Fránek ad.) vytvořily nápady, leckdy až fantastní řešení situace, kdy by se konečně podařilo zbudovat obchvat města a průtah by tak mohl být upraven a „humanizován“. Část projektů je dostupná online – www.archiweb.cz/news.php?type=&action=show&id=17825.

„... realizací tohoto velkého dopravního díla bude nesporně naše město obohaceno o novou kvalitní komunikaci, která přispěje nejen k požadované bezpečnosti a plynulosti silniční automobilové dopravy, ale také k tomu, že naše město bude modernější a krásnější.“¹²¹ Jediné tehdejší místní periodikum Litomyšlský kulturní zpravodaj publikovalo články, které měly veřejnost ujistit, že se jedná o správný krok a že vyčkávat na stavbu obchvatu města by nebylo výhodné: „Neměli bychom opakovat chyby našich předků, kdy pro staromilské postoje k otázkám dopravy byl v minulém století na dlouhá léta zastaven průmyslový rozvoj města... Je to začátek náročné stavby, která přinese užitek městu i jeho obyvatelům... A to za minimální ztráty zemědělské půdy a bytového fondu.“¹²³

Obdobně nakonec dopadla i lokalita kolem Komenského náměstí, kterou Reml v projektu definitivně určil pro výstavbu panelového sídliště pro zaměstnance Vertexu, včetně celoměstské vybavenosti (obchodní středisko, parkoviště pro návštěvníky města; ale s výstavbou mateřské ani základní školy se nepočítalo, děti měly využívat již existující zařízení na „starém“ sídlišti Vertex v Masarykově čtvrti). Přestože Reml v průvodní zprávě k projektu připustil, že pro bytový okrsek toto území v „tradičním – historickém půdoryse“¹²⁴ není ideální, předpokládal, že při dodržení maximální výšky čtyř podlaží nové budovy městu, jehož historické centrum bylo v roce 1965 prohlášeno památkovou rezervací, nijak neublíží.

V roce 1969 vypracoval podrobný územní plán sídliště Komenského Náměstí, v němž se snažil navrhnout v rámci možností co nejvíce kontextuální rozvrh a členění objektů – prostor náměstí naproti dívčí škole autor uzavřel obchodním střediskem; obytným domům podél Havlíčkovy ulice (která přímo ústí do náměstí) chtěl vtisknout městský charakter a v parteru jim navrhl pro Litomyšl charakteristické „podsíně“ s obchody, které by plynule navázaly na rytmiku domů v historickém centru. Na protější straně ulice, kam Reml v předchozím plánu z roku 1959 navrhoval dvoupatrovou zástavbu v blocích, mělo vyrůst 55 terasovitých řadových rodinných domů.¹²⁵ Jak ale uvedeme níže, jeho předpoklad se bohužel nenaplnil, ačkoliv první návrh sídliště, realizovaný kolektivem pražských architektů Ladislava Maška, Ivo Loose a Jindřicha Malátka pro podnik Investis, vypadal velmi slibně.

PŘÍPRAVY A PROJEKT SÍDLIŠTĚ

Zmíněný tým architektů dokončil projekt (objemovou studii) v roce 1971 a prostor sídliště rozčlenil na tři centrální části: 1/ Do prostoru při vjezdu do Havlíčkovy ulice od Smutného mostu (v místech někdejšího závodu Botany) architekti situovali bohatě členěný objekt hotelu. Měl sestávat z ocelové konstrukce s lehkým obvodovým pláštěm ze skla a hliníku na půdorysu tříramenné hvězdice, díky čemuž by v prostoru působil křehce a subtilně.¹²⁶ 2/ Druhou částí se mělo stát dvoupodlažní obchodní středisko, jehož spodní část byla určená pro sklady, horní pro obchody a služby. 3/ Třetí část pak konečně tvořila část obytná, která se měla skládat z celkem 11 čtyřpatrových bodových domů (z nichž čtyři byly sdružené do dvojic) typu HKS 70 na nepravidelném „stupňo-

12 | Lubomír Štěrbá, Několik slov a technických údajů o dosud největší dopravní stavbě v Litomyšli, *Litomyšlský kulturní zpravodaj*, 1978, říjen, s. 6–8.

13 | K zlepšení litomyšlské dopravy, *Litomyšlský kulturní zpravodaj*, 1974, prosinec, s. 13–14.

14 | Lubomír Reml, *Směrný územní plán města Litomyšl. Průvodní zpráva*, 1967 (uloženo v SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, zatím jako nezařazený přírůstek).

15 | Návrhy na tyto terasovité domy, resp. na prvních dvanáct z nich, vypracoval Jiří Lasovský v roce 1981. Plány jsou dnes uloženy v SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli – zatím jako nezařazené přírůstky.

16 | Hotel měl mít kapacitu 90 lůžek, kolem něho bylo plánováno parkoviště pro 30 aut. Předpokládaná realizace byla v letech 1979–1980. – Jak bude vypadat sídliště u smutného mostu, *Litomyšlský kulturní zpravodaj*, 1972, duben, s. 11.

Obr. 5 Olbram Zoubek, Architekti Ivo Loos a Jindřich Malátek, 1969. Repro: Československý architekt XV, 1969, č. 17, s. 3

Obr. 6 Ivo Loos – Jindřich Malátek, *objemová studie sídliště Komenského Náměstí (U Smutného mostu) – urbanistické řešení, 1971*. Foto: SOKa Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond MNV Litomyšl, nezařazený přírůstek

vitém“ půdorysu, které měly zastřešit celkem 121 bytů. Uskupení domů utvářelo „ovál“, jehož podélná osa pohledově ústila do průčelí dívčí školy s věžicí a v jehož středu se mělo nacházet parkoviště.¹⁷¹

Jak je již z tohoto popisu zřejmé, architekti přistupovali k „tvarování“ sídliště s velkou pokorou. Sami v průvodní zprávě k projektu poznamenali, že „utváření historické zástavby města nastoluje především otázky měřítek jak výškových, tak prostorových... Je nutné, aby nové budovy na předpolí města tvořily svou výškovou hladinou podnož historickému městu t. j. nepřesáhly 4 n. p. Tento vztah je důležitý i při pohledu obráceném – zvláště u terasy zámku kdy nové budovy se nemají uplatňovat v pohledech jako „součást“ architektury zámecké zahrady, což by se při větších výškách nevyhnutelně stalo.“¹⁸¹

Ohledně prostorového měřítka podotýkali, že „drobné měřítko zejména prostorů před zámkem, kostelem piaristickým i oběma kostely dalšími určují i prostorová měřítka a vztahy nové zástavby, tedy jasně drobnou komorní polohu s úzkými průtaky pěších s výrazným podílem zeleně“.¹⁹¹ Kromě nízké zástavby navrhovali také „co neplastičtější a prostorově co nej diferencovanější skladbu poměrně malých hmot“.

17 | Ivo Loos – Jindřich Malátek, *Technická zpráva. Litomyšl. Sídliště U Smutného mostu, 1971*, nestránkováno. Plán je dnes uložen v SOKa Svitavy se sídlem v Litomyšli – zatím jako nezařazený přírůstek.

18 | Ibidem.

19 | Ibidem.

Projekt sídliště byl veřejnosti představen v roce 1972 v *Litomyšlském kulturním zpravodaji* jako budoucí „nová moderní čtvrť, která bude chloubou města“.^[20]

Ještě téhož roku však do přípravy projektu zasáhl Krajský investorský úřad a městský národní výbor, obě instituce svorně požadovaly více než plánovaných 121 bytových jednotek. Návrh totiž neodpovídal technicko-hospodářským ukazatelům (THÚ), podle nichž se výstavba takto malého množství bytů nevyplatila.^[21] SÚRPMO se uvolilo zvýšit tři domy u Loučné ze čtyř na šest pater, čímž přidalo 18 bytů. Nicméně to zmíněným úřadům stále nestačilo a domáhaly se zvýšení všech panelových domů na šest pater. SÚRPMO kvůli tomuto požadavku svolalo Uměleckotechnickou radu ředitele ústavu a ta architektovi doporučila projekt přizpůsobit. „V tomto smyslu také zodpovědný projektant zpracoval variantu pro 187 bytů. Zdůrazňuje však, že tato varianta je důsledkem ekonomického tlaku, který je sice zdůvodnitelný při výstavbě nových sídlišť mimo areál města, ale v tomto případě vede k narušení architektonické jednoty města v jeho citlivé historické části. Znovu poukazuje na nutnost řešit v budoucnu tyto problémy samostatně a vytvořit pro novou bytovou výstavbu v blízkosti historických center měst samostatné THU, které by umožnily citlivější a odpovědnější řešení těchto otázek.“^[22] Poté, co SÚRPMO muselo rezignovat na objem výstavby, připravoval návrh Stavoprojekt Hradec Králové.^[23] Geneze projektových příprav litomyšlského sídliště jako by byla ukázkovým příkladem utužování metody direktivního plánování a řízení, která nastala v souvislosti s nástupem tvrdé normalizace, kdy se – jak podotýká Rostislav Švácha – „kvalita architektury, včetně kvality panelových sídlišť, začala jevit jako něco nepodstatného“.^[24]

REALIZACE SÍDLIŠTĚ

Mezi architekty nepopulární úkol vyprojektovat sídliště, tedy „poníženě sestoupit do role osazovatele typových objektů, které vymyslel někdo jiný“,“^[25] padl na architekta Ferdinanda Trkala z choceňské pobočky Stavoprojektu. Denní tisk o výstavbě hrdě informoval a kritiku objemové nepřiměřenosti sídliště odmítal: „... nové sídliště bude moderní dominantou starobylosti našeho města, a protože oba celky budou uzavřené, nemusí být ve vzájemném nesouladu. Modernizace života zasahuje do našeho života a nelze se jí vyhnout.“^[26] A navíc: „... touto výstavbou město dostane další moderní čtvrť, která bude navazovat na historickou část.“^[27]

Ferdinand Trkal dodržel veškeré požadavky investora, ovšem na úkor nápaditosti architektonického a urbanistického řešení, které je ve výsledku zcela banální. Problémy s technicko-hospodářskými ukazateli dále přetrvávaly. Nepodařilo se totiž zajistit financování výstavby velkého obchodního střediska s prodejnou potravin, galanterií, tabákem a jídelnou. Nabídka obchodů se tedy zmenšila a opět se zvedl počet bytů, kterých se nakonec na sídlišti postavilo 264, tedy více než dvakrát tolik oproti původnímu návrhu.^[28]

20 | Jak bude vypadat sídliště u smutného mostu, *Litomyšlský kulturní zpravodaj*, 1972, duben, s. 11–12.

21 | Martina Koukalová, *Litomyšl. Sídlíště Komenského náměstí (dříve U Smutného mostu)*, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolína Jirkalová (eds.), *Paneláci. Padesát sídlišť v českých zemích* (kat. výst.), Praha 2016, s. 367.

22 | Ladislav Mašek, *Studie sídliště Smutný most – varianta 187 bj.*, Technická zpráva a ekonomické vyhodnocení, SÚRPMO 1972.

23 | Viz pozn. 21, s. 366.

24 | Rostislav Švácha, *Stará města, panelová sídliště a denní tisk, 1960–1989*, *Zprávy památkové péče* 75, 2015, č. 4, s. 352.

25 | Viktor Rudiš: Srozumitelnost, jasná tektonika a přehledný koncept, *Architekt* 43, 1997, č. 3, s. 56.

26 | Sídlíště u Smutného mostu stále v přípravách, *Litomyšlský kulturní zpravodaj*, 1974, únor, s. 16–18.

27 | Nové sídliště U Smutného mostu, *Litomyšlský kulturní zpravodaj*, 1975, únor, s. 11.

28 | Viz pozn. 21, s. 367.

Obr. 7 Ivo Loos – Jindřich Malátek, *objemová studie sídliště Komenského Náměstí (U Smutného mostu) – pohled od severu, 1971*. Foto: SOka Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond MNV Litomyšl, nezařazený přírůstek

Realizaci výstavby sídliště navíc pozdržely další překážky, například změna typu panelů vyráběných ve vysokomýtské panelárně, problémy s kanalizací, vytápěním atd.

Ve výsledné podobě sídliště sestává z šesti deskových a jednoho bodového domu krajského typu HKS 70 s příčným nosným systémem, jednotnou konstrukcí a hotovým povrchem vnějšího obvodového pláště. Tři deskové domy stupňovitě lemující Havlíčkovu ulici mají šest podlaží, zbylé tři při řece Loučné jsou pak o dvě patra vyšší. Prostor mezi těmito trojicemi domů vyplňuje „náměstí“, od počátku však zamýšlené jen jako parkoviště, které ze severu uzavírá nízký čtyřpatrový bodový dům, z jihu pak patrové obchodní středisko navržené v roce 1976. Ani v případě tohoto střediska ale bohužel nelze hovořit o ničem víc než standardní typové produkci. Středisko na rozdíl od předchozího projektu týmu SÚRPMO nijak nenavazuje ani není vycentrováno na budovu školy. Naopak zůstává jen bariérou rozdělující interiér sídliště od samotného prostoru Komenského náměstí. Pochvalná rétorika v místním tisku nicméně přetrvávala: „*Oceňujeme tuto náročnou organizaci práce a názorně si uvědomujeme výhody výstavby v proudu, neboť urychluje práci, snižuje náklady a zvyšuje produktivitu práce... Město vedle své historické části díky tomu získá novou, moderní zástavbu, ve které budou svůj život prožívat další obyvatelé města.*“²⁹

Výstavbu sídliště završil hotel Dalibor podle návrhu architekta Josefa Opatřila ze Státního projektového ústavu obchodu v Brně z roku 1979, který k architektonickému vyznění sídliště také nijak nepřispěl a při příjezdu od Hradce Králové znemožnil výhled na panorama města. Asanovaná východní strana Havlíčkovy ulice zůstala prázdná (až v devadesátých letech v ní vznikla architektonicky hodnotná budova banky od brněnských architektů Aleše Buriana a Gustava Křivinky).

Jak ukládal stavební zákon, až 4 % z rozpočtu každé státní stavby, tedy i sídliště, měla jít na uměleckou výzdobu. Český fond výtvarných umění (ČFVU) v roce 1976 objednal pro sídliště umělecké dílo od sochaře Jaroslava Marka (nar. 1947) z Trutnova. Jeho návrh však komise nakonec neschválila. O tři roky později uzavřel ČFVU smlouvu s Františkem Jandou (1931–2015), žijícím a tvořícím v nedalekém Osíku u Litomyše, aby pro sídliště vytvořil plastiku lva. Umístění se pro ni ale nakonec na sídlišti nenašlo.³⁰

²⁹ | Miroslav Škrdla, Jak na sídlišti „Smutný most“, *Litomyšlský kulturní zpravodaj*, 1977, leden, s. 18–19.

³⁰ | Odbor výstavby a stavebního plánování MěÚ Litomyšl, spisovna, č. p. 1039–1051 (Zápis z jednání o umístění uměleckého díla plánovaného pro sídliště Litomyšl).

Z doby svého vzniku se tak na sídlišti nachází pouze mozaika *Řeka květů*, jejíž autorkou je Jandova manželka, malířka a grafička Ludmila (1938–2008), která celý život rovněž prožila v Osíku.^[31] Před studiem na AVU absolvovala sklářskou školu s mozaikářskou specializací v Železném Brodě, proto se vedle její bohaté grafické tvorby setkáváme i s několika mozaikami (v Litomyšli ještě např. na činžovním domě v Lidické ulici^[32]). *Řeka květů* osazená na budovu nákupního střediska v roce 1978 je při svých rozměrech 450 × 1800 cm jejím největším mozaikářským dílem. Přesto výsledný obraz představuje křehkou kompozici, kombinující tóny modré, oranžové a bílé. Plocha mozaiky je rozčleněna vlnovkami, posázena barevnými květinami, nad nimiž se vznášejí ptáky.

31 | Autorství mozaiky se podařilo určit v rámci *Topografického výzkumu exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození* prováděném Vysokou školou chemicko-technologickou. – Michaela Kněží Knížová – Zuzana Křenková – Vladislava Říhová – Zuzana Zlámalová Cílová – Irena Kučerová – Michal Novák – Martin Zlámál, *Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození*, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015 (<http://mozaika.vscht.cz/data/paksy002.html>), vyhledáno 1. 9. 2016).

32 | Michaela Kněží Knížová – Zuzana Křenková – Vladislava Říhová – Zuzana Zlámalová Cílová – Irena Kučerová – Michal Novák – Martin Zlámál, *Topografický výzkum exteriérových skleněných mozaik v ČR – odborná mapa se zaměřením na jejich výskyt a poškození*, FCHT VŠCHT Praha, Praha 2015 (http://mozaika.vscht.cz/data/autor_jandova_ludmila.html), vyhledáno 1. 9. 2016).

Obr. 8 J. Kopečný – L. Salva, *Model nerealizované zástavby levé strany Tomíčkovy ulice v Litomyšli zachycující situaci Komenského náměstí, 80. léta 20. století*. Foto: Archiv RML, fond Historické sbírky – Architektura, inv. č. 2D-10

PO SAMETU

Po sametové revoluci se na panelová sídliště obecně hledělo s nenávistí jako na jeden z nejhorších „zločinů proti architektuře, krajině i lidskosti, kterého se minulý režim dopustil“.³³ Šedivé hranaté „králíkárný“ ze surového betonu již od devadesátých let procházely tzv. humanizací – opatřovaly se tradičními sedlovými, valbovými či mansardovými střechami a roztodivně barevně omítaly. Kolem roku 1997 s tímto trendem začali někteří čeští architekti polemizovat a namísto kritizování sídlišť hledali jejich kvalitu.³⁴ Klíčová osobnost soudobé české architektury Josef Pleskot tuto kvalitu spatřoval ve volném prostoru a zelených plochách, kterou oproti sídlištím uzavřené historické celky nemají.³⁵ Rozsáhlost volných ploch na sídlištích, navazující na modernistickou myšlenku „bydlení v parku“, s sebou ovšem v mnohých případech nesla i vysoké náklady na údržbu a provoz, což ve výsledku vedlo k jejich neudržovanému stavu.

Když v roce 2001 Josef Pleskot v rámci vyzvané architektonické soutěže zpracovával projekt na protipovodňová opatření říčky Loučné, jejichž zřízení si vyžádala zkušenost se stoletou vodou z roku 1997, rozhodl se jej pojmut mnohem komplexněji – v širších urbanistických souvislostech. Využil potenciálu promenády podél Loučné pro rekreační účely a přičlenil tak sídliště pomocí veřejného prostoru k městu, a to za použití minima prostředků.³⁶

Kromě zpevnění břehů a výstavby opěrných zdí nechal architekt břehy říčky očistit od náletových dřevin a osázet stromy. Protějším břeh nově spojil pomocí velkorysého „pobytového mostu“. Z dubových prachů vyskládal také podlouhlé, terasovité schody ve formě jakéhosi amfiteátru orientovaného k samotné Loučné.

V druhé etapě revitalizace v roce 2002 se architekt Pleskot zabýval úpravou vnitřního prostoru sídliště, jež doposud sloužilo téměř výhradně k parkování osobních vozů a k zásobování nákupního střediska. Pleskot se rozhodl vnést do relativně uzavřeného prostoru uvnitř sídliště více funkcí a vymezit je odlišným druhem povrchů (asfalt pro auta, dlažba pro pěší, trávník a dřevo k rekreaci apod.). Návrh zahrnoval také úpravu Havlíčkovy ulice, kde byl parter před jednotlivými domy více napojen na samotný život v ulici. Z tohoto Pleskotova návrhu se zatím podařilo realizovat pouze objekt polozapuštěných garáží, jejichž střešinu architekt využil pro sportovní hřiště a pobytovou zahradu. Objektem garáží také autor alespoň částečně oddělil obslužný provoz obchodního střediska od samotného sídliště.

Ještě jedním, zdánlivě „neviditelným“, přesto velmi zásadním zásahem Pleskot výrazně napomohl propojení historického centra s Komenského Náměstím (potažmo s celým Českým předměstím). V roce 2002, kdy byla plánována rekonstrukce budovy pošty na nároží náměstí a Havlíčkovy ulice podle návrhu Petra Krejčíka, Pleskot do projektu zasáhl a v parteru budovy navrhl zřídit podloubí. Město jeho iniciativu vyslechlo a Pleskotovi zadalo vypracování. Architekt podloubí tvaroval s velkou mírou pokory, až se jeví jako letitá součást budovy pošty. Tento

33 | Rostislav Švácha, *Česká architektura a její přisnost. Padesát staveb 1989–2004*, Praha 2004, s. 285.

34 | Ibidem.

35 | V porovnání s tradiční městskou strukturou, kde veřejná prostranství zabírají zhruba 30 % plochy, se u sídlišť tato čísla pohybují v rozmezí 60–80 %. – Michal Kohout – Filip Tittel, Systémové vstupy do lokalit sídlišť a jejich vztah k původnímu konceptu zástavby, *Zprávy památkové péče* 75, 2015, č. 4, s. 346.

36 | Viz pozn. 21, s. 367.

urbanistický zásah opticky prodloužil náměstí, propojil je se sídlištěm a navíc zajistil bezpečí pro chodce, kteří do té doby museli procházet po úzkých chodnících kolem stísněné silnice.

Na závěr se ještě zmiňme o novodobých uměleckých dílech v prostoru sídliště, která rovněž zásadně povznesla jeho prostředí a která upomínají na budovy původně stávající v místech dnešních panelových domů. U břehu Loučné se nachází pamětní deska odkazující nejen ke zbourané synagoze, ale zároveň upomínající na židovské obyvatele Litomyšle, kteří zahynuli během druhé světové války. Jednoduchou měděnou desku s prořezaným nápisem navrhla v roce 1992 Helga Hošková-Weissová (narozena 1929), česká malířka židovského původu, která se věnuje tématu holocaustu.

Druhé z těchto děl reprezentuje památník litomyšlského rodáka, astronoma Zdeňka Kopala (1914–1993), od Federica Díaze a Mariána Karla z roku 2004, situovaný při Havlíčkově ulici v místech, kde stával Kopalův rodný dům. Hlavním motivem nefigurativního pomníku je plastika složená ze dvou dutých kovových objektů představujících „dvojhvězdu“, ústřední téma Kopalova bádání. Součástí pomníku tvoří světelné panely označující půdorys rodného domu.

ZÁVĚR

Spletitý příběh litomyšlského sídliště a stavební vývoj lokality kolem dnešního Komenského náměstí lze do jisté míry vnímat jako příklad, s nímž se v průběhu 20. století potýkala řada českých měst: asanace historických budov v bezprostředním sousedství starobylého náměstí a jejich náhrada banálně řešeným sídlištěm s panelovými domy, které svou výškou, skladbou hmot a celkovým prostorovým řešením nevhodně kontrastují s historickým organismem města.

Za tímto nezdarem však ve většině případů nestojí tvůrčí neschopnost autorů či neznalost urbanistických zásad výstavby měst, nýbrž striktní technicko-hospodářské ukazatele, které se musely slepě dodržovat na úkor architektonického a urbanistického řešení sídliště. Metoda direktivního plánování a řízení si vynutila masovou industrializaci stavebnictví a bolestivě (a bohužel nenávratně) zasáhla tvář mnoha českých měst, Litomyšl nevyjímaje.

Jen nemnoho z těchto měst si však problém uvědomilo v širších souvislostech a prostor sídliště po revoluci domněle „zprůjemňovalo“ pouhým barvením a vzorováním fasád jednotlivých domů bez ohledu na celek. V tomto ohledu lze litomyšlský porevoluční vývoj vnímat jako vzorový.³⁷¹

37 | Ve zvelebování prostředí okolo sídliště (a tím i v jeho propojování s historickým centrem) město pokračuje nadále. Nejnovějším „příspěvkem“ se stala obnova další části nábreží Loučné – jižně od mostu ke Smetanovu domu – podle projektu architektů Martina Rusiny a Martina Freie (projekt 2013–2015, realizace 2016–2017). Za finanční podpory města Litomyšl a Nadace Proměny Karla Komárka autoři nábreží proměnili v městskou promenádu, určenou pro odpočinek, setkávání a hry. Její součástí tvoří sochařsky ztvárněné dětské herní prvky s hudebními motivy, jejichž návrhy vytvořili výtvarníci Pavla Sceranková a Dušan Zahoranský.

SUMMARY

THE NEIGHBOURHOOD OF THE KOMENSKÝ'S SQUARE IN LITOMYŠL. AN ACHILLES' HEEL OF URBANISM OF THE TOWN?

The construction development in the locality of Komenský's Square, hence in close proximity of the historical core of the town of Litomyšl, might be regarded as one of the most controversial chapters of the history of architecture and urbanism of the town. At the beginning of the 20th century, a redevelopment of the area was carried out, which attracted a lot of attention: two historical buildings were torn down and instead of them, two pretentious new buildings rose. The area stayed unfinished until the turn of the 60's and 70's when the first project for a housing estate was developed, whose mission was to complete the area in a sensitive way, as it was heterogeneous in terms of height as well as ground plan (Ivo Loos – Jindřich Malátek). Nevertheless, the authorities brought the implementation of the project to a halt because, according to their opinion, it would not correspond to the technical-economic indicators and, therefore, the construction would not pay off. On that account, a new project was created (Ferdinand Trkal), which complied with the requirements. Yet, it was at the expense of a suitable urbanistic and architectural solution of the housing estate.

The intricate story of the locality of today's Komenský's Square could be seen as a challenge which a lot of Czech towns had to face during the 20th century: historical buildings adjacent to the historical centre were torn down. Subsequently, they were replaced with an uninventive solution - a new housing estate consisting of prefabricated concrete apartment houses, which due to their high-rise, material composition and their overall layout created an unsightly contrast with the historical organism of the town. Nevertheless, in most cases, such a failure was not caused by the lack of creative abilities or expertise of urbanistic construction principles. Strict technical-economic indicators, which were to be respected unquestioningly at the expense of a suitable urbanistic and architectural solution of housing estates, were to blame. The method of directive planning and control demanded a massive industrialization in construction and it painfully (and unfortunately, irreversibly) affected the character of many Czech towns, Litomyšl being no exception.

Only a few of those towns became aware of the wider context; as a result, they ostensibly "enhanced" their housing estates by painting and patterning facades of individual apartment houses without more careful consideration of the whole. In this respect, the development of the "interior" of the housing estate according to Josef Pleskot's project, which took place in Litomyšl after the Velvet revolution, could be a model example.